

IFJÚSÁG

AZ IFJÚSÁGKUTATÁS IRÁNYAI A KILENCVENES ÉVEKBEN

Civilizációs korszakváltás és ifjúság

A kelet-európai ifjúság vizsgálatok felvetődik az a kérdés, hogy „mikor a kommunizmus elenyészik” (*Elster 1991*), hogyan változik meg a társadalom, milyen társadalmi folyamatok érvényesülnek, illetve az a kérdés, hogyan változik meg a fiatalok helyzete a kiépülő új társadalmi rendszerben. Alapvető kiindulópontunk, hogy két tendencia érvényesül 1989-től Kelet-Közép-Európában, illetve Magyarországon: a demokrácia és a piac kiépülése. A két alapvető folyamat szinkronitása illetve aszinkronitása azt is jelenti, hogy *hic et nunc* együttesen hatnak az új és régi tendenciák (*Kemény 1993*).

Az ifjúság azonban nem értelmezhető automatikusan a társadalomban lejátszódó makrofolyamatokból. Alapvető állításunk, hogy Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a közvetett ellenőrző intézmények – mass mediák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és felnőttek közötti konfliktusok. Egyre fontosabb szerepet kap az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában. A fiatalok és felnőttek közötti viszony egyirányú utcája kétirányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok felnőttektől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja egyrészt a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában (*Gábor 1993*). Másrészt az uralkodó ifjúság-koncepciók a szituáció nyomása alatt újra csoportosulnak. Jürgen Zinnecker a

modern társadalmak ifjúságfelfogásának három típusát különíti el: a polgári értelmiség, a kispolgárság valamint a bérből élők ifjúságfelfogását.[†] Azt állítja, hogy azok a koncepciók, amelyek az ifjúságon egy hosszú távú és társadalmilag biztosított individuális fejlődési folyamatot értenek, válnak meghatározóvá. Ebben a kulturális tőke – mint a modern reprodukciós módok összességében egyénileg elsajátítható hatalmi forrás – növekvő jelentősége fejeződik ki (Zinnecker 1992).

Felvetődik a kérdés, mi rejlik ténylegesen az ifjúság korszakváltása mögött. Ha Jürgen Zinnecker elméletét – mely szerint a kulturális tőke felértékelődésével létrejön az az autonóm tér, melyben bekövetkezik az ifjúság önállóvá válása – összevetjük az általa vezetett, az NSZK-ban ötévenként végzett országos reprezentatív vizsgálatokkal, a választ tömören megadhatjuk. Az ötvenes években a nyugatnémet fiatalok az amerikai fogyasztói mintákat követve megtestesítői voltak a motorizációnak. A hatvanas évektől a fiatalok váltak megszemélyesítőjévé annak az alternatív kultúrának, melynek középpontjába a környezeti ártalmak elleni küzdelem került. A nyolcvanas években pedig a fiatalok és a felnőtt társadalom közötti viszony megváltozása került a középpontba. A fiatalok kikerültek a felnőtt társadalom közvetlen ellenőrzése alól (család, település, társadalmi és politikai szervezetek). A fiatalok ellenőrzése közvetetté vált, az ellenőrzés két kulcsszereplője a fogyasztói-szolgáltatói ipar és a mass mediák. A fogyasztói-szolgáltatói ipar (az elektronika mellett) egyik főszereplője és megszemélyesítője az autó. A felnőtt társadalom ellenőrzésének közvetetté válásával az ifjúsági kultúrának soha nem látott sokszínűsége bontakozott ki, de ez összefüggött a fogyasztói és tömegkommunikációs minták széleskörű elterjedésével, és a magaskultúra fogyasztóivá válásával, keveredésével – melyre a fiatalok rendkívül rugalmasan reagáltak. Ez teremtette meg esélyét annak, hogy a fiatalok felnőtt mintakövetőkből mintaadóvá váljanak. A kulturális tőke felértékelődése – ezáltal a polgári értelmiség ifjúságfelfogásának uralkodóvá válása – csak részmozzanatnak tűnik a piac ifjúsági „térfoglalása” mellett, azaz a fiatalok és a fogyasztói ipar koalíciójára épülő fogyasztói ifjúsági felfogás mellett. Az ifjúsági korszakváltás döntő mozzanata, hogy a fiatalok a piac passzív befogadóiból annak aktív alakítóivá (öltözködés, szabadidő-tevékenység, utazás, számítástechnika) válnak, válhatnak. A fiatalok ennek a civilizációs korszakváltásnak azonban nemcsak aktív részesei, de szenvedőivé is lesznek, lehetnek.

A kilencvenes évekre két álláspont alakult ki. A kutatók egyik csoportja inkább hajlik a „társadalomalatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy a hetvenes évek

[†] A *polgári értelmiség* ifjúság fogalma azáltal tűnik ki, hogy az ifjúság társadalmopolitikai tartalma kibővül – hangsúlyozza Zinnecker. Mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy az ifjú generáció tevékenysége szükséges hozzájárulás a társadalmi változáshoz és a politikai nyilvánossághoz. Az ifjúság legitímálódik a társadalmi mozgalmakhoz, a politikai nyilvánosság megújításához, az értékválasztáshoz, a társadalmi jövőhöz való hozzájárulás tekintetében.

A *kispolgári* ifjúságfelfogás a képzési pályafutás köré koncentrálódik.

A *bérből élő fiatalok* *expansziós ereje* pedig az ötvenes évek óta a kulturális ipar növekvő szektorával való koalíció eredménye (Zinnecker 1992).

közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan, vagy ahhoz közeli szinten, hogy segélyekre szorult. A „két ország” mindinkább lakóhely szerint is elkülönült, a többoldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek meg, míg azok, akik ezt anyagilag megtehetik maguknak, a külső városrészbe költöznek (*Chisholm 1992*).

A kutatók másik csoportja pedig inkább fogadja el azt a megállapítást, miszerint olyan társadalmi változások zajlanak le, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az „ifjúságra” mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár. Nevezetesen az osztálytársadalom társadalmi reprodukciója az ifjúsági életszakaszba tevődik át, azon belül is a képzési pályafutásról az ifjúsági kulturális stílusra (*Zinnecker 1992*).

A kilencvenes évek elején a nyugat-európai társadalmakban is szembe kellett nézni azzal az új jelenséggel, hogy modernizálódásnak és globalizációnak kísérője a „kettészakadt társadalom”: ahol az egyik oldal a fiatalok mobilitásának az ötvenes éveket idéző megnövekedését, a másik pedig a munkanélküliség, szinte megszüntethetetlen állandósulását jelenti. A kilencvenes évek elején az ifjúsági szakemberek kerekasztal-vitáinak visszatérő kérdése, hogy a „kettészakadt társadalom” szenvedői a tartósan munkanélkülivé vált fiatalok, akik az aktív szereplővé vált többséggel szemben kiszorulnak a társadalomból, a társadalomalatti osztály részeseivé válnak, melynek kísérő jelenségei – az etnikai konfliktusok, az ifjúkori agresszivitás, bűnözés terjedése – a kilencvenes években állandósulhatnak. De kísérő jelenség az elitté válás esélyének problémája is. A piac, a fogyasztás közvetlen benyomulása az ifjúság terrénumába új taktikák és stratégiák kimunkálását tette szükségessé, többek között maga után vont a kulturális tőke felértékelődését, de a magas kultúra fogyasztói kultúrával való keveredését is. Ezzel egyidőben harc indult meg az ifjúságért, harc azért, hogy az ifjúság ki ne kerüljön a konstruált nemzedék prokrusztész ágyából, illetve harc az ifjúság önállósulása mellett és ellen.

A nyolcvanas években az ifjúságkutatásban alapvető tézissé vált, hogy az ifjúság csak nemzetközi összefüggésben vizsgálható, mindenekelőtt azért, mert az ifjúságot közvetetten ellenőrző fogyasztói-szolgáltató ipar és a mass médiák egyik legkarakterisztikusabb vonása a nemzetköziség, a globalizáció. A nyolcvanas évek második felétől hazánkban is látnunk kellett, hogy a nyugat-európai minták követése, különösen a fogyasztói-szolgáltató ipar és a mass médiák szerepe egyre meghatározóbbá válik a kelet-európai különösen a magyar fiatalok körében. A nemzetközi hatás szerepének is tudható, hogy a kelet-európai fiatalok meghatározó szerepet játszottak a kelet-európai változásokban mind a politikai, mind gazdasági szférában. Vizsgálataink arra utalnak, hogy a demokrácia és a piac kiszélesedése a kilencvenes években a magyar fiatalok körében is felgyorsította azt a civilizációs korszakváltást, amelyet a nyugat-európai fiatalok körében korábban az ifjúságkutatók megfigyeltek. A magyar fiatalok egyszerre váltak a gazdaság és a politika aktívabb szereplőivé; és a „kettészakadás” felgyorsulásával szenvedőivé. A környező országokban (Románia,

Jugoszlávia) kitűnt, hogy a magyarországi fiatalok mintaadóként jelennek meg mindenekelőtt azok magyar fiataljai körében, és a fogyasztói és piaci minták a legfontosabbak. Előzetes vizsgálatunkból az is kitűnt, hogy a kommunizmus összeomlása után a kelet-közép-európai térségben általában beszélhetünk az ifjúsági korszakváltás felgyorsulásáról, de a történeti fejlődési különbségek (*Hajnal 1993; Kemény 1993*), a szocialista hatalmi struktúra továbbélésének, a piac kiépülésének, és az etnikai, kulturális különbségek függvényében az átmenet más-más helyzetbe hozza a fiatalokat. A különbözőségek az ifjúsági korszakváltás terén számos olyan új konfliktust eredményeznek (migráció, kivándorlás, etnikai konfliktusok), amelyek a kelet-közép-európai országokban eltérő erővel jelentkeznek ugyan, de a térség minden országában, különösképpen Magyarországon a fiatalok mindennapi életének részévé válnak a középiskolától az egyetemig, a piac aktív szereplőitől a leszakadóig. Azt gondoljuk tehát, hogy felállítható az a tézis is, hogy nem elegendők a kelet-nyugati, szükségesegek a kelet-keleti vizsgálatok is.[†]

Iskola – ifjúsági kultúra – ifjúságcentrizmus

Az ifjúsági korszakváltásban tehát alapvető, hogy a társadalmi reprodukciós feltételek megváltoznak. Ez azt jelenti, hogy az iskolai tudás és a kulturális tőke értéke és szerepe felértékelődik. Ebből kiindulva fogalmazta meg Jürgen Zinnecker azt a tézist, hogy az ifjúság helyzete megváltozásának fő tendenciája annak önálló réteggé válása a modern társadalmakban. Ennek következménye az ifjúkor felértékelődése, illetve meghosszabbodása, valamint az, hogy a fiatalok önmaguk alakítják ki azokat a mintákat, értékeket, amelyeket életkarrierjük szempontjából fontosnak tartanak. Az ifjúság önálló réteggé válásának feltétele az oktatási rendszer kiterjedése, a felsőoktatásban részvevők arányának robbanásszerű növekedése, és ezzel egyidőben a tudásért folyó individuális verseny fokozódása. Az ifjúság önálló réteggé válásának igen fontos kísérő jelensége, hogy megváltozik az ifjúsági szocializáció színtere. A változás összefügg azzal, hogy a közvetlen kontrolláló intézmények szerepe – család, iskola, társadalmi, politikai szervezetek – csökken, ehelyett közvetett kontroll jön létre: a fogyasztói ipar és a mass médiák. Az ifjúsági kultúra válik fő kifejezőjévé a fiatalok szocializációjának. Ez az a mező, mely az értékeket, cselekvési mintákat közvetíti, alakítja. Az ifjúsági kultúra válik azon értelmezési keretté, melyből kiindulva választ adhatunk arra a kérdésre, hogy az ifjúság milyen társadalmi, politikai cselekvési mintákat követ. Ez az átalakulás teremti meg a fiatalok nemzedéki szerve-

[†] Ebben a vonatkozásban is tanulságosak Dahrendorf reflexiói a kelet-európai változásokra, különösen azok a megállapítások, hogy nem beszélhetünk kapitalizmusról általában, hanem csak különféle kapitalizmusokról. Azt gondoljuk, hogy ez a kelet-európai fiatalokra is érvényes, annak ellenére, hogy a kommunizmus összeomlása után felerősödtek és általánossá váltak a nemzetközi hatások, a közös tendenciák ellenére, a történeti fejlődési különbségek, az eltérő tradíciók és a szocializmusok különbözősége következtében eltérő vonások rajzolódnak a kelet-európai fiatalok arcúlatán (*Dahrendorf 1990*).

ződésének valóságos kereteit, egyúttal növeli a konfliktusokat a fiatalok és felnőttek között: a fiatalok és a társadalom intézményrendszerei, fiatalok és a felnőttek között, és felértékeli a fiatalok saját vonatkoztatási csoportjának fontosságát, illetve identitás-törekvéseiket. Ezen viszonyrendszer jut kifejezésre az ifjúságcentrizmusban. Az ifjúsági korszakváltás lényege tehát, hogy felértékelődik az iskolai tudás, de felértékelődik az iskola mint a fiatalok önálló cselekvési tere is. Az iskola lesz az a tér, amelyben a fiatalok elsajátítják és kialakítják azokat a mintákat, amelyek társadalmi integrációjukat segítik elő. Azáltal, hogy az iskola a fiatalok autonóm cselekvési terévé válik, felértékelődik az ifjúsági kultúra szerepe. Ennek minősége, a benne érvényesülő önállósodási tendenciák az ifjúságcentrizmusban fejeződnek ki.[†] A modern társadalomban felgyorsulnak a változások, ennek barométere és katalizátora is az ifjúság, illetve az annak törekvéseit kifejező ifjúságcentrizmus. Ha meg tudjuk ragadni, hogy az ifjúságcentrizmus milyen irányt mutat – amely az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre –, meg tudjuk ragadni a fiatalok társadalmi, politikai cselekvésének irányát, a változások folyamatát (*Watts & Zinnecker 1992*). A zinneckeri koncepció a nyolcvanas évek közepén igen optimista volt az ifjúság jövőjével kapcsolatban: úgy gondolta, homogenizálódik az ifjúság, mivel a származási és egyéb különbségek eltűnnek, autonómiája növekszik, domináns lesz az alternatív kultúra, melynek kifejezője a másság iránti tolerancia, ezzel erősödik a demokrácia. A tekintélyelvű rendszer összeomlik és létrejön egy olyan ifjúsági minta, amely egy békésebb világot hoz. Erre utaltak az akkori kutatási eredmények is, az alternatív kultúra erősödése az ifjúságcentrista fiatalok, mindenekelőtt a magasabb iskolázottságú fiatalok körében (*Watts & Zinnecker 1992*). Önkritikusan meg kell jegyeznünk, hogy még a kilencvenes évek elején is a jelenlegi tanulmány szerzője is úgy gondolta, hogy a kommunizmus összeomlásával felgyorsuló ifjúsági korszakváltás az ifjúságcentrizmusnak, a fiataloknak társadalmi és kulturális cselekvési mintáinak a demokráciát elfogadó, azt kiszélesítő törekvéseit erősíti fel (*Gábor & Balog 1992*).[‡] Ugyanakkor nem kerülhették el figyelmünket azok a negatív tendenciák, amelyek különösen az alacsony iskolázottságú fiatalok illetve szakmunkástanulók körében tapasztaltunk, nevezetesen az ifjúságcentrizmus agresszív ifjúsági kultúrával összekapcsolódására, illetve azoknak az agresszív politikai cselekvési való összekapcsolódásának veszélyeire (*Gábor 1991*). Ebben az időszakban jutottak ugyanerre a következtetésre holland kollégáink is (*Meewis & Raaijmakers & Volleberg 1992*). Ez az ellentmondás vissza-

[†] Az ifjúságcentrizmusban fejeződik ki az a nem ritkán konfliktusos viszony is, amely a fiatalok részéről a felnőtt társadalom kultúrája iránt megnyilvánul. A felnőtt szerepek, ha megfelelő stratégiát, irányt kínálnak, pozitív mintát is jelenthetnek, de még inkább negatívát – reprezentálva az uralmi/hatalmi kontrollt, a kompromisszumon alapuló morált. Az ifjúságcentrizmus tehát két szélső pólus erőterében a fiataloknak egyrészt pragmatikus – relatíve pozitív –, másrészt idealisztikus – negatív – orientációja a felnőtt társadalomhoz (*Gábor 1992a; Watts & Zinnecker 1992*).

[‡] Erre a problémára kritikusaink fel is hívták a figyelmet (*Karikó 1993; Vajda 1993*).

vezethető az ifjúsági kultúra térhódítása mögött rejlő ellentmondásra, nevezetesen arra, amelyet az iskola felértékelődése és az ifjúság piaci szereplővé válása jelent.

Az ifjúsági korszakváltás az ifjúságkutatásban mind elméleti, mind metodológia szempontból váltást tesz szükségessé. Középpontba kerül a kulturális oldalról való megközelítés akár a szociális szempontok rovására, és középpontba kerül a fiatalok önálló kultúrájának és társadalmi, politikai orientációinak, cselekvésének, illetve az azok összefüggését magyarázó ifjúságcentrizmus vizsgálata, de középpontba kerülnek azok a konfliktusok is, amelyek az önálló ifjúsági kultúrát legmarkánsabban kifejező ifjúságcentrizmussal járnak.[†]

A modern társadalmak kettészakadása – agresszív ifjúsági kultúra, underclass – etnikai konfliktusok

A kilencvenes évekre a fiatalok egyre növekvő tömegének leszakadása a középosztálytól, az agresszív ifjúsági kultúra térhódítása és az ezt kísérő etnikai konfliktusok láttán a zinneckeri optimista ifjúsági felfogás egyre inkább megkérdőjeleződött. Az ifjúságkutatásban a civilizációs korszakváltásnak kétirányú hatása vált egyre inkább érzékelhetővé a fejlett társadalmakban is. Az ifjúság széles rétege tud ugyan felemelkedni, integrálódni, ezzel egyidőben viszont bizonyos társadalmi csoportok kirekesztődnek a felemelkedésből. Erdei Ferenc a két világháború között a parasztságra alkalmazza a társadalom alatti osztály kifejezést (*Erdei 1980*). Erdei szerint a társadalom alatti osztály a kétirányú társadalomfejlődési folyamatból kirekesztődés következménye. Az egyik a polgári, kapitalista; a másik a hagyományos, feudális szerkezetből kiesett parasztot jelenti. Ehhez nagyon közel áll a dahrendorfi értelmezés: a polgárosodási fejlődés értékműziből (szabadság, demokrácia) kiesőt nevez *underclass*-nak (osztályalattinak) (*Dahrendorf 1994*). Az *underclass* nem mai találmány, a történelem során mindig voltak társadalmi csoportok, amelyek kiestek a fejlődésből. A hatvanias évektől, de talán már a felvilágosodás korától kíséri az emberiséget az az illúzió, hogy a modern társadalom olyan irányban fejlődik, hogy mindenki a társadalom részévé válik, tehát középosztályosodik. A huszadik században, különösen a második világháború után kialakuló nyugati és keleti társadalmak, a fejlett és a fejletlen társadalmak között növekvő szakadékkal egyidőben az érintkezési formák egyre bővültek, többek között azért is, mert a fejletlen országokból vándorolt munkaerő a fejlett országokba. Ez a vándorlás a nyolcvanas években erősödött fel, amikor az az illúzió, hogy a fejlett társadalmakban mindenki a középosztály részévé válik egyre inkább megkérdőjeleződött. Kelet-Európában a kommunizmus összeomlása után azok a korlátozások, amelyek a kommunikációtól a munkaerőig terjedtek, nagyrészt megszűntek. A mindennapi élet hatalom-kontrollja

[†] Az elméleti és módszertani kérdésekre e dolgozat keretében nem térhetünk ki, de felhívjuk a figyelmet néhány tanulmányra (*Zinnecker 1992; Zinnecker & Watts 1992; Werner Georg 1992; Gábor 1991*).

csökkent. Ez a folyamat az ifjúságra különösen erőteljesen hatott és hat. Az underclass kialakulása nálunk a világfolyamatba való beilleszkedés részének tekinthető, éppen úgy, mint a középosztályosodás felgyorsulása. Azok a tendenciák, amelyek nyugaton megjelennek, keleten még inkább érzékelhetővé válnak, mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetből adódnak. Az underclass mást jelent Angliában, mint Magyarországon. Az underclass-t egyrészt az ifjúság fejlődési folyamatában, másrészt a társadalmak korszakváltásának folyamatában kell értelmezni. Az új társadalmi szerveződések megakadása hozta létre az underclass kiterjedését. Kelet-Európában nagyon erőteljes a törekvés a középosztályosodásra, de a hagyományos szocialista gazdasági biztonság tudati léte az underclass-t is felvértezi olyan fegyverekkel, amit a nyugati társadalmakban hosszú idő alatt tanult meg az idetartozó ember. Ezeknek a rétegeknek a leszakadása ezért még hangosabb és látványosabb, mint Nyugaton. Nyugaton az underclassnak nemzetiségi és leszakadási konfliktusként értelmezése abból az elbizonytalanodásból is származik, hogy a jóléti polgárság, a középosztály megingása teremti meg azt az ideológiai légkört, ami a kirekesztés felé mutat. (*Kovács András, Erős Ferenc* kutatásai alapján nálunk is megállapíthatjuk, hogy lefelé hat ez a kirekesztés, lásd például a cigányokkal kapcsolatos előítéleteket.) A másik ok az elitek elbizonytalanodása, ami Nyugaton is megfigyelhető. Az elit korlátozottan érzi azokat az eszközöket, amelyekkel ezeket a társadalmi konfliktusokat kezelni lehet. Ezért az eliten belül is nő a megosztottság, miközben világossá válik számukra is a kezelhetetlen, kettészakadt társadalom és világ veszélye. A politikai elit már nem is törekszik megoldásra, csak valamifajta túlélésre.

Az underclasshoz tartozók nem egyszerűen munkanélküliek, hanem alkalmazhatatlanok, nincsen olyan habitusuk, életmódjuk, amivel egy modern piacgazdaságban megtalálhatnák a helyüket. A korábbi, szocialista rendszer óriási underclass-t hurcolt magával, de akkor ez az underclass még class volt a kapun belüli munkanélküliség miatt. Járhattak iskolába, lakhattak munkásszállón, volt munkahelyük. A konfliktusokat az állam mesterségesen elnyomta, és amikor jött a piacgazdaság, megnőtt az esély a bukásra is. Nagyot lehet nyerni, de bukni is. Nyugaton a középosztály egyre bizonytalanabb lesz, erre a underclass idegen elemeinek kannibalizálásával válaszolnának legszívesebben. Félnék attól, hogy ők is lesüllyednek a középosztályból. Olyan óriási lett már az underclass, hogy második altársadalmat alkot, külön munkamegosztással. Van egy kettős munkaerőpiac, vannak olyanok, akik az underclass-ban az elitezhez tartoznak, mások ebben is legalul vannak. Az underclass elitje lehet, hogy jobban él, mint a középosztály. Nyugaton figyelhető meg, hogy az etnikai gyűlölet nem csak a lepusztult törökök ellen hat, hanem a török bankárok ellen is. Az új rasszizmusnak nem egyszerűen a hagyományos, szegény etnikumok lehetnek kárvallottjai. Ezt támasztják alá a vizsgálatnak azok az eredményei, amelyekben a yuppie-mintákat követő fiatalok etnikai gyűlölete tárult fel (*Gábor 1993a*). A modern társadalmak oszlopos tagjai elkényelmesedtek, ami recesszióban veszélyes lehet, mert a lyukakat az alulról jövő ázsiaiakkal és más

nemzetiségükkel tömökődik. Az underclass és ifjúság viszonya hazánkban és Kelet-Közép-Európában nem vezethető le az ifjúsági munkanélküliség létéből, sokkal inkább a fekete- és szürkegazdaságból. A fekete- és szürkegazdaság a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenetben meghatározó, amely hat a fiatalok munkaerő-piaci pozíciójára és meghatározó szerepet játszik a vállalkozók aspirációiban. A fekete- és szürkegazdaság fontos érvényesülési területe az underclassban lévő, vagy oda kirekesztett fiataloknak (vendégmunkások, cigányok stb.), mert a fokozódó versenyben ez az egyedüli alternatívájuk (*Gábor 1993b*). A kontroll-intézményrendszerek szerepe csökken, a közvetett rendszerek befolyása nő. A kontrollrendszerek fellazulása, a negatív alternatíva megjelenése, a versenyhelyzet olyan hangulatot és életérzést hoz, amiben az agresszivitás kerül előtérbe (*Sárközi 1994*).

A szembenézés a társadalom kettészakadásának tényével nemcsak azt jelenti, hogy az ifjúságkutatásnak nagyobb súlyt kell fektetni a fiatalkori munkanélküliség, migráció, kivándorlás stb. vizsgálatára, de nagy hangsúlyt kell fordítani az ifjúság korszakváltás olyan negatívumaira, mint az agresszív ifjúsági kultúrák és az etnikai konfliktusok összekapcsolódása; illetve azon politika felé elmozdulásából származó, a fiatalok körében megjelenő társadalmi orientációkra és politikai cselekvési formákra, amelyek a demokráciát veszélyeztetik (*Gábor 1993c*).

Az iskolai reprodukció újraértelmezése – iskola és ifjúság

A nyolcvanas évek végére kezdett megkérdőjeleződni az a teória, amely az ifjúság önálló réteggé válásáról szólt. Igaz ugyan, hogy a nyugati társadalomban szélesebb a bázisa az ifjúság önálló réteggé válásának, de nagyon erős szakadék van ott is a leszakadó társadalmi rétegek és a homogenizálódó középosztály között. A leszakadó rétegek magukban foglalják a bevándorlókat, más etnikumokat, a munkanélküli fiatalokat. A kilencvenes évek elején Nyugat-Európában láthatóvá vált, hogy az egyetemi kapuk kiszélesedésével, eltömegesedésével megnövekszik a konkurenciaharc az elitbe kerülésért, ez a fiatalok nagy részét elbizonytalanítja. Megjelenik az az igény is, hogy szűkíteni kell a felsőoktatás kapuit. Az egységesen felemelkedő ifjúság optimista képe átalakult pesszimistává, összefüggésben azzal, hogy az ifjúságnak jelentős része kerül a leszakadók közé, illetve a középosztály körében élesedett a konkurenciaharc, valamint különösen kielestedt a verseny az elitbe jutásért. Napjainkban az ifjúság szociológiai megközelítésének két irányáról beszélhetünk. Az egyiket Zinnecker neve fémjelzi, a másikat Dahrendorf. Az egyik a struktúra változásának folyamatára helyezi a súlyt, a másik arra, hogy a társadalmi változások folyamatában hogyan értelmeződik újra a szabadság és a demokrácia realizálásának lehetősége. Zinnecker szerint a kulturális tőke felértékelődésével együtt jár a társadalom homogenizálódása. Dahrendorf szerint ha ezt nem kíséri a szabadság és a demokrácia globalizációja, a modern társadalmi konfliktusok fennmaradnak. Zinnecker úgy képzei el, hogy a kulturális javak birtoklása egyenlő a hatalommal (*Zinnecker 1992a*). Dahrendorf úgy gondolja, hogy adott hatalmi terep befolyásolja azt, hogy milyen kulturális monopóliumok alakulnak ki. Az ifjúság helye-

tének megközelítésekör ezek az elméletek azért fontosak, mert megváltozott a társadalom reprodukciós feltétele: a társadalomban folyó konkurenciaharcnak az iskola vált az egyik legfontosabb területévé. A felemelkedés procedúrája úgy változik, hogy korábban az adott iskola által átadott tudás garanciája volt a felemelkedésnek. A fiatalnak garanciát jelentett a felnőtt minták követése. Napjainkban az oktatási rendszer csak keret és a felnőtt minták követése nem jelent garanciát a felemelkedésre. A nyolcvanas években az ifjúságkutatók körében az volt a feltételezés, hogy az iskoláztatás kiterjedése következtében az ifjúsági kultúra legfontosabb területévé az iskola válik, a fiatalok mintáinak befolyásolása egyre inkább a kulturális elit-frakciók kezébe kerül (*Zinnecker 1992*). (Ez a feltételezés népszerű volt a volt szocialista országokban is.) A nyolcvanas évek második felére ez a feltételezés illúzióknak bizonyult, mert a felsőoktatás kiterjedése az oktatási rendszert is egyre inkább a piaci szféra irányába mozdította el, a fiatalok körében felerősödött az orientálódás a biznisz világa felé; a yuppie-kultúra térhódítása következtében a kulturális frakció értékei egyre inkább háttérbe szorultak a fogyasztói ipar és mass mediák által közvetített fogyasztói kultúra nyomására (*Dahrendorf 1994*). (Különösen drasztikus ez a változás a volt szocialista országokban. Lásd: *Gábor & Mátyás & Balog & Kántor 1994*.) Ha Dahrendorf értelmezésében nézzük ezt a folyamatot, akkor világossá válik, hogy az oktatási rendszer túgulusa, globalizálódása nem egyenes vonalú velejárója demokratizálódásának és az esélyek növekedésének, mert a kulturális javak ismét monopolizálódnak. Nem egyszerűen arról van szó, hogy differenciáltabbá váltak az esélyek, hanem napi aktualitássá válik a tudásmonopóliumok újrendeződése. Szinte napi egymásutánban jönnek létre új kódrendszerek, és csak az marad talpon, aki ezeket a kódokat gyorsan meg tudja fejteni. A kódolás és a dekódolás feladata nagyban függ attól, hogy a társadalom hatalmi szerkezete milyen lehetőségeknek ad teret illetve mit ösztönöz. Az oktatási rendszerrel kapcsolatban is volt olyan illúzió, hogy ha globalizálódik, akkor a társadalmi egyenlőtlenségek eltűnnek. Ezekkel az illúziókkal le kell számolni, mert mindig létrejönnek új egyenlőtlenségek, melyek még az egyenrangúakat is differenciálják, és erősödik a leszakadás veszélye, illetve élesedik a verseny mind a középosztályban maradásért, mind az elitbe kerülésért. Éppen ezért egyszerre figyelhető meg a mobilitásban a kapuk szélesre tárására és lezárására irányuló törekvés.

Az iskola átalakulásának fenti folyamata nem, illetve korlátozott mértékben figyelhető meg a hazai viszonyok között. Az egyik probléma visszavezethető a szocializmusra, ahol egy szűk politikai, hatalmi elit döntötte el, hogy milyen mértékben jussanak kulturális javak különböző társadalmi csoportok részére. A hatalmi elit a kulturális javakhoz jutás megosztására, illetve átadásának erőteljes kontrolljára törekedett. Ennek eredménye a nyolcvanas évekre nyilvánvalóvá vált: a szelekciós mechanizmusok felerősödése (*Csanádi & Ladányi & Gerő 1979; Ladányi 1994*); illetve az egyre növekvő differenciálódás iskolatípusok között, illetve iskolatípuson belül. Az iskolarendszer merevsége és a továbbtanulási lehetőség korlátozása az iskolai előrejutást származási, nemesi kutyabőrre változtatta, és a hatalmi kontroll akadá-

lyozta, hogy az iskola – a nyugati mintához hasonlóan – olyan autonómiát biztosító térré váljon, amely lehetőséget teremt a fiatalok önállóvá válásának. Az a szerkezeti merevség, amely az iskolarendszert jellemezte, szükségtelemmé és lehetetlenné tette azon életkarrier-technikák nyilvános elsajátítását, amelyek kellettek volna a felemelkedéshez. Következésképpen nem vagy kevésbé jöttek létre azok a technikák, amivel a különböző csoportok „harcba” indultak a karrierért. Ha valami érdek működött az elit szempontjából, akkor az a korlátozás volt. Ha kinyíltak volna a szelepek, akkor sem lett volna meg a lehetőség az egyéni versenyre a szoros hatalmi kontroll miatt. A hatalom erőteljes kontrollja következtében nem volt meg, illetve korlátozott volt a fiatalok elit csoportjainak lehetősége a nemzedéki szerveződésekre (Gábor & Mátay & Balog & Kántor 1994). Az első probléma az, hogy a korábbi monopolisztikus hatalmi struktúra akadályozta, hogy individuális versenyhelyzet alakuljon ki. A 70-es évektől permanenssé váló válság azonban kikezdte az iskolarendszer monolitikus szerkezetét azon belül és kívül. A nyolcvanas években „lent” és „fent” egyaránt tanúi lehetünk annak a folyamatnak, hogy a tanuló fiatalok értékorientációikban, aspirációikban, cselekvési mintáikban egyre inkább elfordulnak az iskola által közvetített mintáktól (Gábor 1992a). A nyolcvanas évektől a tudás kezd felértékelődni az egyetemi, főiskolai hallgatók mindenekelőtt az alternatív kulturális mintákat követő csoportjainál. Ezen hallgatók azonban aspirációik, törekvéseik realizálását már nem az egyetem falai között látták megvalósíthatónak, hanem azon kívül a második egyetemen, a szerveződő szakkollégiumokban, illetve ellenzéki, alternatív csoportokban (Gábor & Balog 1992; Balog 1992; Gábor & Balog & Mátay & Kántor 1994). A hallgatók többsége pedig az egyre kiürülő egyetemi kereteket felhasználva ingadozott a hedonisztikus, dzsentris és kispolgári minták között (Gábor & Balog 1992). Az utóbbi tendencia „lent” is megfigyelhető volt. Például a szakközépiskolákban, melyek felértékelődtek a középrétegek számára, és részévé váltak a középrétegek *social climbing* stratégiájának. A fiatalok szemében azonban nem az intézmények falai között lévő tudás értékelődik fel – hiszen a tanulmányi eredmények csökkenni kezdenek –, hanem az „ottlét”, és azzal járó informális kapcsolatok, melyek „terévé” válnak az új törekvések kimunkálásának, illetve elfogadtatásának. Ilyen a szakközépiskolások körében az anyagi aspirációk felértékelődése, a gazdasági gyarapodás fő színterének, a második gazdaságnak előtérbe kerülése (Gábor 1992). Minden jel arra utal, hogy ez a folyamat napjainkban tovább folytatódik a szakmunkásképző iskolákban is (Csákó & Liskó & Tót 1994).

A nyolcvanas években tehát kibontakozott a tanuló fiatalok aspirációiban, értékorientációiban, életstratégiáiban a változtatás, a változás igénye, s nem, illetve korlátozottan került sor ezen törekvések nyílt artikulálására. Ez jól kitapintható a kulturális, politikai életben a nemzedékváltás esélyével induló fiatalok életkarrierjében a kommunizmus összeomlását követően (Gábor & Balog & Mátay & Kántor 1994). Ennek egyik oka, hogy az új értékek, orientációk és cselekvési minták a szocializmus legutolsó pillanatáig a hatalom által erőteljesen kontrollált keretek között fogalmazódhattak meg. A másik ok az iskolarendszernek juttatott pénzüsszegek egyre kor-

látozottabb volta. Ennek következménye, hogy az elit körében is felerősödik a harc a forrásokért, amely együtt jár a fiatalok bevonásával, integrálásával is. A harmadik ok, hogy az elit egyre inkább terhesnek érzi azt a kontroll-rendszert, amit a párt, az állam gyakorol. De úgy akarnak privát forrásokhoz jutni, hogy mindazokat az állami juttatásokat, amiket az állami oktatásban megkapnak, magukkal vigyék, kapják meg a magániskolában is. Ehhez tartozik az a paradoxon is, ami a 80-as évek közepétől jött létre, miszerint állami kontrollal kapcsolódnak össze magánforrások. Az állami kontroll azt jelenti, hogy a magánpénzekhez is csak azok jutnak, akik az állami struktúrában jobb pozíciót harcoltak ki maguknak. A források bővülése nem változtatta meg tehát a kiválasztási rendszert. Úgy válik plurálisá az elitbe jutásért folyó harc, hogy egyben össze is fonódik a nyolcvanas évek privilegizált csoportjainál a két típusú finanszírozás: az állami és a magán. Következésképpen mindkét oldalról megindul a fiatalok törekvéseinek integrálása, de korlátozása is. Ennek a sajátos összefonódásnak az is az oka, hogy az iskola úgy vált a politika színterévé, hogy a hetvenes évektől fokozatosan gyengülő politikai hatalom a kultúra, a tudás magasatos eszméjébe kapaszkodva próbálta pozícióját megőrizni, és ellenállni a külső illetve a tanulók részéről megnyilvánuló belső kihívásoknak. (Lásd például fiatalok aspirációinak és az iskola elvárásának eltérését a szakmunkásképzőtől az egyetemig.[†]) Az iskola a nyolcvanas években kivívott, politikai kiváltságra épülő, nem különösebben jó pozícióját az egyre fokozódó külső, piaci nyomás ellenére meg tudja őrizni – a fiatalok új törekvéseinek figyelembe vétele nélkül.

Vizsgálataink azt mutatják, hogy a kilencvenes években folytatódik a tanuló fiatalok önállósodása és az iskolától függetlenedése, illetve az iskolaszervezet, iskolatípusok átalakulásával változik is.[‡] A fiatalok önállósodását segíti az is, hogy azok a törekvések, amelyek a nyolcvanas években megfogalmazódtak (például az anyagi, fogyasztási aspirációk), „kívülről”, a demokrácia és a piac növekvő térhódításával megerősítést nyertek. A fiatalok aspirációinak erőteljesebb artikulálódása viszont nem jelenti az ifjúság homogenizálódását, hanem inkább sokszínűbbé válását. A fiatalok önállósodása összefügg a hagyományos kontroláló intézmények szerepének csökkenésével, illetve elbizonytalanodásával; a család, az iskola, a társadalmi szervezetek és a piac érvényesülésével felerősödő munkanélküliség, a szabadidő-szcenárió egyre erőteljesebb hatásával (Gábor 1993). Az iskola befolyásának csökkenése az ifjúság önállósodási törekvését egyre inkább az „utcára” viszi, melyben egyre fontosabbá válnak a regionális és lokális különbözőségek (Gábor 1993c). Az önállósodási

† A különbségek nem egyszerűen iskolák közöttiek, szinte minden iskolatípusban tért hódít a kispolgári életfelfogás, ami búvópatakként tör elő a magyar társadalomban hatvanas évek végétől. Szembe állítja a fiatalokat a szocialista oktatási rendszerrel, mint ahogyan szembe kerül azzal az értelmiségi elit is. A kispolgári szülői környezetből érkező fiatalok érzékennyé válnak a fogyasztói, és különösen az egyetemen az alternatív kulturális minták iránt, amely éppúgy közelítheti, mint el is távolíthatja őket a kulturális elitől.

‡ E tanulmány keretei nem teszik lehetővé az oktatási rendszer részletes áttekintését. Igen fontosnak tartjuk ebből a szempontból az *Educatio* 1994. évi Mérleg 1990–1994. c. számában Kozma Tamás, Lukács Péter, Serényi János, Forray R. Katalin, Liskó Ilona írásait.

törekvések, a munkanélküliségi- vagy szabadidő-szenárió más-más irányba mozdíthatja el a fiatalokat. A munkanélküliségi-szenárió hatása nagy mértékben összefügg az iskolaszervezettel, az iskolatípussal, illetve az iskola belső viszonyaival is, és igen nagy lokális különbségeket mutat. A munkanélküliségi-szenárióban a fiatalok iskolával való szembekerülésével az agresszivitás erősödése, illetve a szürke- és fekete-gazdaság irányába elmozdulás jár együtt. A szabadidő-szenárióban az iskolai elvárások összekapcsolódnak az üzlet, a vállalkozás világának elvárásaival, amely növelheti a szembefordulást az iskolával (*Gábor 1993b*). Ez a két tendencia azonban nem választható el egymástól; vagyis, a fiatalok és a különböző térségek esélyeinek függvényében arányeltolódások figyelhetők meg. Vizsgálataink alapján például Sopronban inkább a szabadidő-szenárió, Gyöngyösön a kettő együttés hatása, Nyíregyházán inkább a munkanélküliségi-szenárió hatása figyelhető meg.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karrier-mintái a középiskolától az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben való részvevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása), és a fogyasztói, kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (*Gábor & Mátay & Balog & Kántor 1994*). Ugyanakkor megfigyelhető az alternatív kulturális, inkább az egyetemisták elitjét, szakkollégistákat jellemző minta. Mindkettő mintául szolgál a középiskolások számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében is nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolások körében, különösen a válságövezetekben. Az ifjúsági minták kialakulásának új jelensége, hogy „lent” is szerveződnek, illetve lentről is tért hódítanak sajátos kulturális minták, amelyek közül leginkább figyelemre méltó a skinhead-jelenség, mint agresszív-kulturális minta (*Sárközi 1994*).

Az ifjúságkutatás szempontjából ezek a jelenségek arra hívják fel a figyelmet, hogy az iskolát egyre inkább úgy is kell tekintenünk, mint a fiatalok értékorientációinak színhelyét, amelyben egyre inkább önállóként jelenik meg a tanulók világa; illetve sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetnünk arra, hogy az ifjúság önállóságának megnyilvánulása nem értelmezhető a regionális, lokális sajátosságok ismerete nélkül.

A skinhead-jelenség

A skinhead-jelenség sokféleképpen értelmezhető. Az ifjúságkutatók többsége azt a felfogást fogadja el, mi szerint az ifjúsági kultúra része. Az ifjúsági kultúra kialakulása viszont ahhoz a civilizációs korszakváltáshoz kötődik, amely a hatvanas években indul meg Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. A korszakváltás lényege az ifjúság autonómiájának növekedése, az iskolai individuális verseny felértékelődése, a fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményrendszer – család, iskola, társadalmi

és politikai szervezetek – háttérbe szorulása, és felváltása közvetett ellenőrző intézményrendszerrel, amelyben meghatározó szerepet játszik a fogyasztói- és szolgáltatóiipar, valamint a tömegkommunikáció. A korszakváltás lényege a fiatalok lázadása a felnőtt társadalom értékrendjével, intézményrendszerével szemben, illetve azon törekvésük, hogy saját értékrendjüket, életformájukat a felnőtt társadalommal elfogadtassák. Ezt nevezzük ifjúságcentrizmusnak, melynek kifejezője és realizálója az ifjúsági kultúra, amelynek a hatvanas évektől különböző formái alakultak ki. A nyolcvanas évekre meghatározóvá vált az alternatív kultúra (alternatív békemozgalom, környezetvédelem, új vallási mozgalmak), a fogyasztói kultúra (diszkó-, videórajongók), illetve az agresszív ifjúsági kultúra, azon belül a skinheadek, a skinhead-jelenség. A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás – összhangban a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével stb. – mintaadójává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszerei demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, illetve az arra irányuló törekvésekkel, és a fiatalok közötti különbségek (település, nem és faj) kiegyenlítődéssel. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak, az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében: növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása, az erőszak, az etatizmus tisztelete.[†] Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban sem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődéssel, sőt fokozódott a kettészakadás. Nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség, a bevándorlók, külföldi munkavállalók szegregálódása, társadalom alatti osztállyá válása, illetve az ellenük szított gyűlölet felerősödése.

Szimpatizálás a skinheadekkel

Magyarországon 1989-ben az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a skinheadekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8%, a lányoknál 4%; a gimnazistáknál a fiúknál 9%, a lányoknál 5%; a szakmunkástanulóknál pedig a fiúknál 15%, a lányoknál 11% volt arányuk. A szimpatizálás alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette (4%-ra), a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban (18,

[†] Az egyik vizsgálati módszerünk a skinhead-jelenség szociografikus feltárása volt, erre Egerben került sor. A másik megközelítés kérdőíves vizsgálattal történt három városban (Sopron, Gyöngyös, Nyíregyháza), 225 fős tanulói mintán, 1993 novemberében; melyet 1994-ben pedagógusokkal, városi tisztviselőkkel készített mélyinterjúkkal egészítettünk ki.

illetve 17%-ra) növelte a skinheadekkel szimpatizálók számát. Ez 1993-ban az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent (2, illetve 8%), a szakmunkástanulók körében viszont jelentősen növekedett (31%). Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása: az ifjúságcentrista egyetemisták 3, gimnazisták 13, a szakmunkástanulóknak viszont 50%-a (!) szimpatizált a skinheadekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmus ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása elvált a politikai érdeklődéstől, az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt mint a felnőttminta-követők. Az egyetemisták körében az ifjúságcentristák 65%-át, felnőttminta-követők 86%-át; a szakmunkástanulóknak pedig 23, illetve 31%-át érdekelt a politika. A gimnazisták képeznek csak kivételt, ahol a fenti arány 60, illetve 57% volt.

1993-ban a gimnazisták 38%-át, a szakmunkásoknak pedig 9%-át érdekl a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintát követőknek 30%-át, az ifjúságcentristák 40%-át; a szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-át. Az egyetemisták körében pedig kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-át, az ifjúságcentristáknak 60%-át érdekelt a politika.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvésformák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől az engedélyezett demonstráción át a polgári engedetlenségig, végső soron pedig az erőszakos protest-cselekvések – köz és magántulajdon sértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanóeszközök alkalmazása – elfogadásáig terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább fogadják el az erőszakosabb politikai cselekvési formákat, mint a többiek. Például az ifjúságcentrista középiskolások 26%-a támogatná a közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel és más hivatalos személyekkel szemben; a fenti arányok a többi középiskolás körében viszont csak 14, 10 illetve 4%.

Skinheadek avagy piac és politika. Két korszak

A magyarországi vizsgálatok adatait áttekintve azt találjuk, hogy a skinhead-jelenségnek két korszaka különíthető el: az 1989 előtti, és a rendszerváltás utáni időszak. Azt látjuk, hogy a skinheadekkel szimpatizálás életkor-, nem- és iskolaszpecifikus. A szimpatizálók a középiskolás korosztályból, mindenekelőtt a szakmunkástanulók, különösen a fiúk köréből kerülnek ki. Az iskolaszervezeti szegregáltságot alátámasztja az ifjúsági kultúra szegregáltsága: 1989-ben is élesen elkülönül az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, valamint a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelent mintát. 1989-ben az ifjúság lázadása még elvált a politikai érdeklődéstől, a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés általában

élénk volt és a fiatalok többsége az ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

Az 1990. évi szabad választásokat követő időszakban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, felértékelődött az iskolai ifjúsági korszak fontossága. Ez azt jelenti, hogy az iskolától nemcsak a tudáshoz jutást várták, hanem a szabadidő-, sport-tevékenységek megszervezésének, a tanulói önállóság tiszteletben tartásának, az iskolai élet belső demokratizálódásának lehetőségét is, és fokozódott az igény az egyetemi kapuk még szélesebbre tárására.

A szabadidő-tevékenység kibővülésének, az aktív szabadidő-tevékenységi formák előretörésének lehettünk tanúi. Látványos az ifjúsági kulturális stílusok sokszínűvé válása, illetve az azokban bekövetkező alapvető fordulat. Az új ideál a vállalkozó, a yuppie. A materiális értékek felerősödnek, és az ilyen fiatalok politikai érdeklődése válik meghatározóvá. Növekszik a társadalmi jövő optimista megítélése, csökken az ifjúsági kultúra származási, nemek szerinti meghatározottsága.

Azzal egyidőben, hogy a fiatalok piackonform magatartása előtérbe kerül, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének. A skinheadekkel szimpatizálás részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig ösztönzőjévé vált a politikai agresszív-protest-cselekvésnek. Mindez akkor, amikor a fiatalok politikai érdeklődése csökkent. Az ifjúság lázadása és a politikai agresszivitás összekapcsolása magyarázatra szorul. A fiatalok mintakövetésének két szélső pólusa: a yuppiek és skinheadek. Mindkettő a piachoz erőteljesen kötődő „szenvedélybetegség”.[†] A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében, a fiatalság gátlástalanságával törekszenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra, mint nyertesek. (A középiskolások 54, a gimnazisták 50, a szakmunkástanulók 59%-a szimpatizál a yuppiekkel.) A skinheadek az oktatási intézményrendszer és a piac perifériájára sodródva gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel: a cigányokkal, mint a piaci harc veszteséivel szemben. A kontrasztot jól mutatja, hogy a yuppie- és skinhead-minták leginkább a szakmunkástanulók körében találunk követőkre, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol legélesebben rajzolódik ki a gazdagok és szegények közötti különbség. (Például Sopron, Gyöngyös és Nyíregyháza városok közül Sopronban legkevésbé, Nyíregyházán leginkább szimpatizálnak a skinheadekkel.) Az átmenet sajátossága, hogy a perifériára kerülés a piacon – amely politikai agresszivitással párosul – maga után vonja a skinheadek gáttalan sodródását a politikai perifériához, valamint a skinhead-jelenség erősödését.

Figyelmeztető, hogy az átmenetben az ifjúsági kultúrát meghatározza az az ellentmondás, amely a fiatalok piaci szereplővé válása és az örökölt államszocialista okta-

[†] A „szenvedélybetegség” kifejezést Dahrendorf-tól vettük át. Az ifjúsághoz írt jegyzetekben azt hangsúlyozta, hogy a nyolcvanas években a fiataloknak felkínált – nyilvánvalóan vonzó – két életvitelnek van egy közös vonása: mindkettő „szenvedélybetegség”. Az egyik a pénz kábulata, a másik szenvedély pedig inkább sokba kerül, mint hasznot hajtó. A csúcsra jutás helyett kivonulni a társadalomból – ezt nyújtja a kábítószer-élvezet (Dahrendorf 1994).

tási intézményrendszer változatlan fennmaradása között húzódik. Az ifjúsági kultúra ezért inkább fordul a szenvedélybetegségek: a menekülés, az agresszivitás, mint az alternativitás irányába.

Következtetések

Az egyik legfontosabb következtetésünk, hogy az ifjúságkutatás kiindulópontja az ifjúság azon társadalmi folyamatokba történt beágyazása, amelyek a kommunizmus összeomlása után gyorsultak fel térségünkben, s melynek sarkkövei a piac és a demokrácia kiépülése. Azt állítjuk, hogy ezen folyamatok megértéséhez újra kell értelmeznünk térségünkben a szocializmus szerepét, illetve azt, hogy a szocializmus milyen társadalmi fejlődésű folyamatokat szakított meg, milyen tradíciókat táplált, milyen hagyományok éledtek, élednek újjá a demokrácia és piac kiépülése során. Azt állítjuk továbbá, hogy a nyolcvanas évek végeire nemcsak Kelet-Közép-Európában, de az egész világban olyan új tendenciák jelennek meg, például az underclass létrejötte, amelyek új folyamatokat indítanak meg a fejlett világban, és drámaian érvényesülnek térségünkben is.

Állítjuk, hogy a demokrácia és piac kiépülésével hazánkban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás. Ennek oka a nemzetközi hatások szerepének felerősödése, azon belül is a fiatalok aktív szereplővé válása a piacon. E korszakváltás felgyorsulása jól kifejezésre jut az iskola egyre meghatározóbb, döntő tényezővé válásában az ifjúság életében. Hangsúlyoztuk, hogy ez nem egyszerűen csak az iskolai tudás felértékelődését jelenti, hanem azt is, hogy az iskola válik a fiatalok társadalmi és értékorientációjának, cselekvési mintáinak fő színterévé, amely egyaránt jelentheti az iskola által közvetített tudás elfogadását, illetve elutasítását. Hangsúlyoztuk, hogy a nyolcvanas évektől nyomon kísérhető az a folyamat, hogyan fordulnak el a tanuló fiatalok az iskola által közvetített tudástól, amely nemhogy tradíciót jelentett, hanem ellenkezőleg, demokrácia és piackonform cselekvési minták kialakulását, s mindez hozzájárult ahhoz, hogy az ifjúság önállósodása felgyorsult. Aláhúztuk, hogy a kommunizmus összeomlása után beszélhetünk arról, hogy megteremthető a fiatalok önállósodásának esélye, melynek kifejezője az ifjúsági kultúra sokszínűvé válása; és az is, hogy az ifjúsági kultúra egyre fontosabb szerepet játszik a fiatalok társadalmi, politikai cselekvési mintáinak kialakításában. Azt is hangsúlyoztuk viszont, hogy ez a folyamat nem konfliktusmentes. Sőt, a generációs konfliktusok növekvő szerepével kell számolnunk, lokális, regionális és nemzetközi szinten is.

Azt állítottuk, hogy döntő a fiatalok kulturális oldalról való megközelítése és olyan metodológiai megközelítés, amely lehetővé teszi a interkulturális összehasonlítás vizsgálatát. Az ifjúságcentrizmus vizsgálatokor hangsúlyoztuk továbbá, hogy olyan metodológiák kidolgozása szükséges, amely képes jelezni azokat a konfliktusokat, amelyek a fiatalok fokozódó önállósodásával a jövőben más és más módon vetődnek fel lokális, regionális, illetve nemzetközi szinten.

GÁBOR KÁLMÁN

IRODALOM

- BALOG IVÁN (1992) Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években. In: GÁBOR KÁLMÁN (ed) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged.
- CHISHOLM, L. (1992) Élesebb lencse vagy új kamera? (Ifjúságkutatás, ifjúság társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és ifjúságról) In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- CSANÁDI GÁBOR & LADÁNYI JÁNOS & GERŐ ZSUZSA (1979) Az általános iskolai rendszer belső rétegződése. *Valóság*, No. 6.
- CSÁKÓ MIHÁLY & LISKÓ ILONA & TÓT ÉVA (1994) Szakmunkástanulók a kilencvenes években. Bp., Oktatókutatató Intézet. (Kézirat)
- DAHRENDORF, R. (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*. New York, Random House.
- DAHRENDORF, R. (1994) *A modern társadalmi konfliktus*. Bp., Gondolat.
- ELSTER, J. (1991) Mikor a kommunizmus elenyészik. *Valóság*, Np. 3.
- ERDEI FERENC (1980) A magyar társadalom a két világháború között, I–II. In: ERDEI *A magyar társadalomról*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- GÁBOR KÁLMÁN (1991) Youth Culture and Political Culture in Hungary after Communism. In: *Connaître les modes de vie et de consommation des jeunes*. Colloque Européen, Paris 26–27. September 1991. vol. 2.
- GÁBOR KÁLMÁN (1992) Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- GÁBOR KÁLMÁN (1992a) A középiskolát végzettek középosztályosodása. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- GÁBOR KÁLMÁN & BALOG IVÁN (1992) Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- GÁBOR KÁLMÁN (1993) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Bp., Oktatókutatató Intézet. (Kutatás közben)
- GÁBOR KÁLMÁN (1993a) Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében. *Educatio*, No. 2.
- GÁBOR KÁLMÁN (1993b) A kisvállalkozók a vidéki Magyarországon. Bp. (Kézirat)
- GÁBOR KÁLMÁN (1993c) Az ifjúsági korszakváltás avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. *INFO-Társadalomtudomány*, No. 26.
- GÁBOR KÁLMÁN & MÁTAY MELINDA & BALOG IVÁN & KÁNTOR ZOLTÁN (1994) *Ifjúság és az elit*. Bp., Oktatókutatató Intézet. (Kutatás közben)
- GEORG, W. (1992) Die Skala Jugendzentrismus im Zeitreihen- und Kulturvergleich. In: *Jugend '92*. vol. 4. Opladen, Laska & Budrich.
- HAJNAL ISTVÁN (1993) A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. In: *Technika és művelődés*. Bp., História, MTA Történettudományi Intézet.
- KARIKÓ SÁNDOR (1993) Ifjúságcentrizmus – valóság vagy álom? *Valóság*, No. 6.
- KEMÉNY ISTVÁN (1993) Magyarság és Európa. In: DÉNES IVÁN ZOLTÁN (ed) *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibóról*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- KEMÉNY ISTVÁN (1993) Egyéni kisvállalkozás és munkanélküliség. Bp. (Kézirat)
- LADÁNYI JÁNOS (1994) *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Bp., Educatio Kiadó.
- MEEUS, W. & RAAIJMAKERS, Q. & VOLLEBERGH, W. (1992) Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- SÁRKÓZI JUDIT (1994) *Kopaszok*. Bp., Educatio Kiadó. (Educatio Füzetek 1.)
- VAJDA ZSUZSANNA (1993) Civilizációs korszakváltás és ifjúság. *Buksz*, No. 3.
- WATTS, M. & ZINNECKER, J. (1992) Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- ZINNECKER, J. (1992) A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*
- ZINNECKER, J. (1992a) Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In: GÁBOR (ed) *Civilizációs...*